

НАВЧАННЯ ЗА КОРДОНОМ ЯК НОВА СОЦІОКУЛЬТУРНА РЕАЛЬНІСТЬ

Анотація. На підставі власних спостережень і найновіших статистичних даних окреслено основні тенденції освітньої міграції української молоді - явища, що набуло особливого поширення протягом останніх років. Характерними рисами цього процесу стали зростання кількості українських студентів, які виїжджають на навчання за кордон, і зміна "географії", коли головними напрямками "освітніх подорожей" українців стали ВНЗ Центральної Європи, насамперед Польщі. Проаналізовано також головні причини зацікавлення польських вишів студентом "зі сходу" та вказує на наслідки, які матиме процес освітньої міграції для України.

Ключові слова: освітня міграція, навчання за кордоном, демографічна криза, Польща, Україна.

Аннотация. На основе наблюдений автора и новейших статистических данных выявлены ведущие тенденции образовательной миграции украинской молодежи – явления, особо распространившиеся в течение последних лет. Характерными чертами этого процесса стало не только увеличение количества украинских студентов, выезжающих на обучение за границу, но и смена "географии", когда главными направлениями "образовательных путешествий" украинцев стали ВУЗы Центральной Европы, прежде всего Польши. Проанализированы также факторы заинтересованности польских вузов в студентах из Украины и указано на последствия процесса образовательной миграции для самой Украины.

Ключевые слова: образовательная миграция, обучение за границей, демографический кризис, Польша, Украина.

Annotation. The author makes an attempt to define main tendencies in educational migration among the Ukrainian youth, which has increased in the recent years, on the basis of the latest statistics and her own observations. The characteristic features of this process, according to the author, are: 1) the increased number of the Ukrainian students going to study abroad (according to the latest data, the number is 39 000 people in 2012/2013 while in 2008/2009 it was 26000 people); 2) the change in "geography",

Традиція здобувати освіту в закордонних університетах, насамперед європейських, не нова в українській історії. Так, у 1353р. у Паризькому університеті освіту здобували магістр Петро Кордован і його "товариші з Рутенії". Там-таки навчався у 1369р. Іван "з Рутенн", а у 1397 р. — "Герцан Вілевич рутенської нації з Києва". У списках студентів університетів Лейпцига та Віттенберга русини (українці) трапляються вже з 1498 р., Кенігсберга — з 1544 р. У Краківському університеті у 1510–1560 роках здобували освіту 352, а загалом

which previously included the prestigious universities of "old Europe" mainly (like the UK, France) and the USA, with Central European (especially Poland) universities being the primary destinations of the "educational trips" at present. The statistics prove that since 2008 the number of Ukrainian students in Poland has increased in 5 times, making it 15 123 people for the academic year 2013/2014. There are several reasons for the Polish universities to become interesting for the East European students. Firstly, the commercial interest for the Polish state universities, which recently got a reduced support from the state (only 60% of their whole budget) and private universities, which re-oriented onto the Ukrainian students only. Secondly, it is the deepening demographic crisis in Poland as well as in the majority of European countries, where the total fertility rate is steadily decreasing. The demographic crisis in Poland is deepening also due to the high migration rate (over 2, 2 million people) among the productive working citizens between 18 and 44 years of age, which took place after Poland entered the EU. Thirdly, the substantial amount of Polish students left for studying in the Western European countries, where there is also the issue of students' shortage at the universities due to the demographic crisis. The article also provides the case studies based on several projects aimed at promoting Polish education abroad, "Study in Poland" among them. These examples show that Polish universities propose their applicants free of charge assistance in choosing a university or programme provide guidance as to the admission procedures and application submission, organize the language adaptation courses. To attract the Ukrainian students Polish universities develop a flexible system of discounts and scholarships to reduce the costs of training and accommodation. The question the author asks concerns the consequences Ukraine will face in the light of the educational migration. On the one hand, this process is the evidence of losses among the most perspective members of the Ukrainian society. On the other hand, it can be treated as a way of European integration young people realize in practice, adopting European values and life standards.

Key words: educational migration, studying abroad, demographic crisis, Poland, Ukraine.

протягом XV–XVI ст. — 800 вихідців з України. В університетах та інших навчальних закладах Німеччини в другій половині XVII–XVIII ст., за підрахунками істориків, таких було понад 450. Кількість руських (українських) студентів у Празі та Кракові була такою значною, що уже в XV ст. при університетах для них відкривали спеціальні бурси (гуртожитки)¹. Найталановитіші із них, здобувши наукові титули та визнання, самі викладали у найвідоміших тогочасних навчальних закладах, як наприклад, Юрій Котермак (відомий як Юрій

Дрогобич). Син дрогобицького міщанина 1469 р. дістався до Ягеллонського університету, внісши як незможний вступник лише один гріш оплати. За рік наполегливого навчання юнак здобув титул бакалавра, а у 1473 р. — магістра. Того ж року поїхав до найславетнішого на той час університету — Болонського, де ґрунтовно вивчав астрономію та медицину, у 1478 р. здобув ступінь доктора філософії та став професором. Протягом 1478–1482 років читав у Болонському університеті лекції з астрономії, а в 1481–1482 роках був його ректором².

Останнім часом звичай здобувати освіту за кордоном стає дедалі поширенішим серед української молоді. Сприяє цьому загальна демократизація життя, ширший обмін інформацією, більша прозорість кордонів (навіть попри візові перепони). Вартість навчання в університетах Центральної Європи нерідко навіть нижча, ніж видатки на неї в Україні, якість освіти — вища, кращі ресурсне забезпечення та побутові стандарти, є перспективи працевлаштування в Європі. Додаткові бонуси навчання у європейському виші — можливість подорожувати, навчання в інших навчальних закладах в межах різних програм студентського обміну та стажувань по всій Європі.

Ґрунтовні дослідження нових міграційних процесів, зокрема, “освітніх потоків” української молоді, ще попереду. *Метою* статті є окреслити основні тенденції цього процесу.

1. *Зростання числа українських студентів, які виїжджають на навчання за кордон.* Офіційна статистика щодо числа українських громадян, які виїжджають на навчання за кордон, не проводиться, та й навряд чи можлива. Проте деякі аналітичні центри намагаються проводити такий моніторинг, як, наприклад, CEDOS, колишній *Центр дослідження суспільства*. За його даними, у 2013/2014 навчальному році у закордонних університетах освіти здобувало 40 996 громадян України. У статистичний збір потрапили 34 країни світу, крім Росії, Греції, Туреччини та Хорватії, у яких на момент написання статті він ще тривав. У попередньому, 2012/2013 навчальному році з урахуванням даних усіх країн, охоплених моніторингом, за кордоном навчалось понад 46 тис. українських громадян. У 2012/2013 навчальному році найбільше українських студентів навчалось у Польщі (9 620), Німеччині (9 044), Росії (4 737), Чехії (1 782), Італії (1 727), Канаді (1 611), США (1 490),

Іспанії (1 323), Франції (1 282), Австрії (955). Наступного 2013/2014 навчального року “десятка” країн, які найбільш охоче вибирали українські спудеї виглядала так (дані щодо російських вишів відсутні): Польща (15123), Німеччина (9212), Канада (2053), Чехія (2019), Італія (1894), США (1464), Іспанія (1418), Франція (1 320), Австралія (1074)³.

Дані з різних джерел однозначно вказують на стрімке зростання кількості студентів-українців у закордонних вишах. CEDOS зафіксував, що кількість студентів-українців за кордоном роки зростає з 26 674 осіб у 2008/2009 навчальному році до 39 232 осіб у 2012/2013⁴, тобто на 68%. Наступного, 2013/2014 н. р. без врахування даних із Росії, Туреччини, Хорватії та Греції за кордоном навчалось 40 906 українських громадян. На тлі загальної кількості українських студентів, а таких 2014/15 навчального року в Україні у ВНЗ усіх рівнів акредитації нараховувалося 1 млн. 676 тис.⁵: це трохи понад два відсотки. Проте дуже показовим є те, що кількість тих, хто виїжджає здобувати освіту на ближчий чи дальший Захід, неухильно зростає. Наведені CEDOS обрахунки вказують на стрімке зростання числа українських студентів за кордоном — на 7 тис. осіб більше лише потягом одного (!) року — це різниця між загальною кількістю студентів, що навчалися за кордоном у 2012/2013 та 2013/2014 навчального року⁶. Левову частку серед них (понад 5,5 тис.) склали ті, хто поїхав навчатися до Польщі. Загалом “польський” напрямок стає дедалі популярнішим серед українських спудеїв. Із 2008 року їх кількість “у країні над Віслою”, за даними CEDOS зростає більше, ніж у 5 разів. Зростання кількості українських студентів у закордонних вишах — загальна тенденція останніх років і простежується в усіх країнах, за винятком США та Франції. Серед тих країн, де протягом останніх шести років, із 2008 р., кількість українських студентів зростає більше, ніж вдвічі, — Канада (із 715 до 2053), Італія (із 800 до 1894), Іспанія (із 558 до 1418), значно побільшало їх також у Великій Британії (із 535 до 1040) та Австрії (із 595 до 943).

Зростання кількості українських студентів у Польщі засвідчують й дані польської сторони. Зокрема, промовистими є показники, отримані автором безпосередньо від навчальних відділів деяких краківських вишів. Так, в Краківському економічному університеті, одному із найбільш престижних державних вишів, кількість українських студентів

за шість останніх років зросло більше, ніж у 20 (!) разів: із 30 осіб у 2008/2009 н. р. до 739 у 2014/2015⁷. Зауважу, що ця кількість не є несподіваною, а стала наслідком активної політики вишу, зацікавленого у рекрутації студентів із-за східного кордону⁸. У найстарішому польському університеті, Ягеллонському, кількість студентів з українським паспортом за останні три роки також зросла, хоча й не так значно: зі 163 осіб у 2009/2010 навчальному році до 191 у 2012 / 2013 р.⁹.

2. *Зміна “географії” навчання.* За останнє десятиліття поняття “навчатися за кордоном” суттєво змінило своє значення. Якщо раніше це вказувало на престижні університети “старої Європи”, насамперед Великої Британії, Франції, а також США, то тепер “акцент” пересунувся на менш відомі вищі Центральної Європи, насамперед Польщі та Чехії, причому динаміка цієї зміни, як було уже вказано, дуже активна. Беззаперечним лідером серед країн, куди українські батьки висилають своїх дітей на навчання, із 2012 р. є Польща. Ця держава загалом стала тією, куди охоче приїжджають на навчання іноземні студенти, не лише українські. Це констатують і польські джерела. Зокрема, згідно із даними польського Освітнього фонду “Перспективи” (“Perspektywy”), кількість студентів-іноземців, які здобувають диплом у цій країні з 2000 р., зросла майже у 6 разів — з 6 177 у 2000/2001 н. р. до 35 983 у 2013/2014¹⁰. Серед останніх найбільше (аж 42%) українських громадян — 15 123 осіб. Наступні за кількістю серед студентів-іноземців, які навчаються в Польщі — білоруси (3 743), норвежці (1 580), іспанці (1 361) та шведи (1 251).

Чому українські студенти обирають для навчання вищі Центральної Європи і насамперед Польщі? Відповідь проста — вартість навчання тут не набагато перевищує затрати на нього в Україні. Залежно від обраного вишу, спеціальності та мови навчання рік навчання у Польщі — це видатки від 800 до 2000 євро. Порівняно невисокі й кошти проживання: місце у студентському гуртожитку коштує в середньому 50–80 євро на місяць. За це українські студенти можуть здобути непогану освіту та диплом європейського зразка, часто подвійний, як у Краківському економічному університеті, що співпрацює з ВНЗ Франції та Німеччини. Два дипломи, наприклад, отримують також випускники магістерської програми з міжнародного бізнесу та менеджменту однієї із найкращих приватних

вищих шкіл Університету ім. Леона Козмінського у Варшаві — польський ступінь магістра та британський Університету Бредфорд (Велика Британія)¹¹. До того в рамках навчання в польському виші існують численні стипендії студентського обміну, що дозволяють поїхати на навчання до іншого європейського університету, пройти стажування (часто в рамках навчального плану) в престижних міжнародних організаціях та установах. Щодо навчання у Польщі, то неабияке значення для українських студентів та їх батьків мають також незначна віддаленість від України, близькість менталітету і можливість швидко подолати мовний бар’єр.

Щоб привабити студента “зі сходу” польські виші розробляють гнучку систему знижок та стипендій, як-от: українські студенти, які мають Карту поляка, навчаються на тих же засадах, що й громадяни Польщі, тобто безкоштовно. Таких у Ягеллонському університеті біля 30%, приблизно стільки ж в Краківському економічному університеті. Для цих студентів передбачено також соціальні стипендії у випадку низького рівня доходів батьків і ректорські нагороди для відмінників навчання.

Ті студенти, які не мають Карти поляка, отримують можливість користуватися різними (приватними та державними) стипендійними фондами, відмінникам навчання університети часто знижують вартість навчання або покривають вартість проживання у гуртожитку, призначають стипендії з власних фондів. Треба визнати, що польські виші прагнуть створити якомога сприятливіші фінансові умови для українських студентів, максимально знизити оплати або знайти зовнішнє фінансування. Наприклад, у Краківському економічному університеті чотири роки поспіль (з 2008 по 2012) навчання для українських студентів за спеціальністю “прикладна інформатика” було безкоштовним, а видатки покривав Європейський суспільний фонд.

Дуже активну роботу зі “студентами зі Сходу”, насамперед з України, а також Білорусі, Молдови, Казахстану, проводить Силезький університет в Катовіцах. На 2013/2014 навчальний рік влади університету виділили для них 201 безкоштовне місце¹².

Знизити кошти навчання студентам, громадянам України намагаються й комерційні виші, надаючи кращим студентам можливість безкоштовно проживати в гуртожитку чи вирізняючи їх нагородами із власного стипендійного фонду.

Чим пояснюється таке зацікавлення поль-

ських вишів українськими студентами? Причини прагматичні. По-перше, це комерційний інтерес, адже фінансування державних вишів з державного казні здійснюється лише на 60%, отже, решту коштів треба “заробити”. А заробити можна лише на студентах-іноземцях, як тих, з Євросоюзу, так і з-поза нього.

По-друге, поглиблення демографічної кризи у Польщі. Із 1991 року у Польщі триває “депресія народжуваності”, сумарний коефіцієнт народжуваності¹³ за останні роки постійно знижується, якщо у 1990 році він становив 2,0, то у 2014 році, за даними СІА, лише 1,33, за цим показником Польща посідає 212 місце у рейтингу 224 держав¹⁴. На різке зниження останніми роками кількості учнів у польських школах вказують й дані Міністерства освіти. Так, у 2012 / 2013 навчальному році у початкових і середніх школах усіх типів навчається на 140 тис. учнів менше, ніж у попередньому. Загалом же в порівнянні із 2005/2006 навчальним роком кількість учнів зменшилася на 1 млн.118 тис. і становить 4 669 тис.¹⁵. Україн негативні наслідки для демографічної ситуації в Польщі мало також відкриття ринків праці європейських держав після вступу країни до ЄС. Із 2004 року це спричинило вплив на Захід (в Ірландію, Велику Британію, Швецію, Голландію, Норвегію, Німеччину та інші країни) значного числа польських громадян, насамперед продуктивного мобільного віку (18–44 роки). За приблизними обрахунками Головного статистичного бюро, так як на кінець 2013 року було понад 2,2 млн. осіб¹⁶

По-третє, проблему незаповнених аудиторій в центральноевропейських університетах посилює той факт, що багато місцевих студентів виїхала на навчання до західноевропейських країн, де, до слова, демографічна криза також поглиблюється і польський (чи чеський) студент там дуже бажаний. Перед центральноевропейськими вишами дедалі загострюється проблема порожніх аудиторій і вирішити її можна лише завдяки “прибульцям”, зокрема, з-за східного кордону. Ідеться як про “близьке зарубіжжя” (Україну, Білорусь, Молдову, Росію, балканські держави), так і про “далеке”, насамперед, Китай, а останнім часом також Латинську Америку.

Орієнтацію польських вишів на східних студентів демонструє хоча б факт, що значна частина університетів поряд зі звичними уже англійськими версіями своїх Інтернет-сторінок має також росій-

сько-, українсько-, грузинсько-¹⁷, а дедалі частіше й китайськомовні¹⁸.

У Польщі немає єдиного державного освітнього агентства, яке б займалося промуванням польської вищої освіти та пошуком іноземних студентів, як, наприклад, DAAD у Німеччині, British Council у Великій Британії чи Campus France у Франції. Тому пошук іноземних абітурієнтів навчальні заклади початково здійснювали самі. У 2005 році Конференція ректорів академічних вищих навчальних закладів Польщі (KRASP) разом із Освітнім фондом “Перспективи” заснували спеціальну цільову програму “Study in Poland”, мета якої, як зазначає Вальдемар Сивінський, президент Освітнього фонду “Перспективи”, — збільшити кількість проектів студентського обміну та забезпечити іноземних студентів інформацією про освіту в Польщі¹⁹. У проєкті беруть участь 57 вищих навчальних закладів з усіх регіонів країни і кількість їх постійно зростає. Електронну версію цього проєкту можна переглянути англійською, українською, російською мовою, а віднедавна ще й португальською та іспанською мовами. На сайті проєкту діє пошукова система: з-посеред 400 запропонованих вишами-учасниками навчальних програм абітурієнт може дібрати собі найприйнятніший для нього варіант, беручи до уваги мову навчання (англійська або польська), освітній напрям (найрізноманітніші пропозиції, від музики чи історії мистецтва до технічних спеціальностей та гірничої промисловості) та рівень освіти (бакалаврат, магістерське навчання, аспірантура). На сторінці можна отримати інформацію про систему вищої освіти в Польщі, оформлення документів, курси польської мови, можливості отримати гранти та стипендії на навчання. Проєкт “Study in Poland” активно інформує потенційних студентів з України про можливості навчання у Польщі, наприклад, під час щорічних Міжнародних виставок “Освіта та кар’єра” та “Освіта за кордоном”, що відбуваються в “Українському домі” у Києві двічі на рік — в листопаді та в квітні²⁰, здійснює рекламні кампанії окремих університетів, учасників цієї програми.

Ініціативу, пов’язану із промуванням польських вищих шкіл, дедалі частіше бере на себе місцева влада. Так, з ініціативи мера Вроцлава Рафала Дуткевича та місцевих ВНЗ у 2006 році було започатковано перший локальний некомерційний проєкт “Teraz Wrocław”²¹. Мету цього проєкту самі

засновники визначають так: “Діяльність проекту спрямована на залучення молоді з країн Східної Європи, яка не має Карти поляка, до навчання у вроцлавських ВНЗ та спрощення процедури вступу для них”²². Автори проекту “Teraz Wrocław” пропонують безкоштовну допомогу (зокрема, й по Skype) у виборі навчального закладу та спеціальності; консультації щодо процедури вступу, оформлення документів; інформаційну підтримку на першому етапі навчання; мовно-адаптаційний курс для учасників проекту. Вони активно співпрацюють із партнерами в Україні, організують зустрічі зі старшокласниками та презентації, інформуючи про можливості навчання в університетах Вроцлава²³. Проект виявився дуже результативним, як вказують його організатори, із початку створення у програмі взяли участь понад 900 осіб, які успішно вступили, навчаються/закінчили вроцлавські ВНЗ.

Деякі польські виші, насамперед приватні, сьогодні уже повністю “переорієнтувалися” на українського студента (наприклад, Краківська академія ім. Анджея Фрича Моджевського чи Університет інформаційних технологій та менеджменту у Жешуві). Остання має в Україні офіційне представництво та розгалужену мережу консультаційних пунктів у різних регіонах²⁴. У польських навчальних закладах, особливо на прикордонних з Україною територіях, українська мова уже давно стала звичною в коридорах та аудиторіях. Деякі виші у намаганні залучити студента “зі сходу” створюють цілі навчальні програми російською мовою²⁵.

Широке зацікавлення польських освітніх закладів вступом до них українських студентів, а тих — можливістю здобути освіту за кордоном відразу здобуло “комерційний” вимір. В Україні протягом останніх років виникли численні консалтингові агентства, що, зрозуміла річ, не безоплатно, пропонують українським абітурієнтам цілий “пакет послуг”, куди входять не лише консультації стосовно процесу вступу, навчання, порядку оплати та умов проживання; а й безпосередня допомога в заповненні анкет, інших документів, організації приїзду до Польщі та побуту там (наприклад, у перелік послуг серед інших входять також пошук житла, купівля стартового пакету мобільного оператора, відкриття банківського рахунку тощо). Координатори гарантують також інформаційно-консультаційну підтримку своїм клієнтам протягом усього першого року навчання. Такі фірми навесні організують

оглядові тури у кілька вибраних ВНЗ, щоб на місці ознайомити потенційних студентів та їх батьків з умовами навчання та проживання. Польські виші, своєю чергою, активно співпрацюють з таким “рекрутськими” агентствами, надають інформаційні та рекламні матеріали, гостинно приймають відвідувачів з України.

Перспективи українського студента із польським дипломом. Система вищої освіти у Польщі зараз проходить процес реструктуризації та пристосування до реалій ХХІ ст. Польські ВНЗ поки що не “конкурентноспроможні” зі своїми “побратимами” з Франції, Великої Британії чи Німеччини, насамперед якщо йдеться про технічне забезпечення, хоча прірва за останні кілька років помітно скоротилася. Основна проблема вищої освіти Польщі — її значна гуманітаризація. Із кожним роком у Польщі зменшується кількість вступників, зацікавлених у здобутті технічних спеціальностей, натомість зростає кількість студентів, що навчаються на спеціальностях, які не вимагають значних капіталовкладень (так звані спеціальності “дошки та губки”): філологія, історія, психологія, педагогіка, менеджмент і маркетинг та інші²⁶. Через це випускники польських вишів мають широкі теоретичні знання і нестачу практичних навичок, а саме на них в сучасному світі ставиться основний наголос. Як наслідок, значна частина випускників польських ВНЗ не може знайти роботу, відповідну до своєї освіти. Як і в Україні, в Польщі чимала кількість людей з вищою освітою працює нижче своїх кваліфікацій. “Болячки” польської системи освіти перекладаються і на українських студентів, які здобувають там диплом бакалавра чи магістра, і після завершення навчання, найімовірніше, поповнять лави тих, хто роками шукає місце праці, перебивається тимчасовими заробітками або змушений перепрофільовуватися.

Звичайно, значно кращі перспективи знайти роботу в Польщі або в Європі мають випускники “прикладних” спеціальностей. Саме тому значною популярністю серед студентів, зокрема, й з України, користується нещодавно відкрита у Краківському економічному університеті спеціальність “прикладна інформатика”, заснована на поєднанні комп’ютерної науки та бізнесу. Навчання для українських студентів тут безкоштовне, а видатки покриває Європейський суспільний фонд. Цей ВНЗ проводить також низку ініціатив, що допомагають

студентам і випускникам знайти роботу. Так, для студентів організують різні бізнес-академії — зустрічі з фірмами, які запрошують студентів пройти у них стажування, діє Університетський центр кар'єр, що проводить спеціальні консультації, як шукати роботу, існує також Інтернет-сторінка, доступна лише для студентів і випускників КЕУ із пропозиціями вакансій. Завдяки цим заходам аж 80% студентів цього навчального закладу працюють ще перед завершенням навчання.

Висновки. Українські студенти щораз упевненіше ступають коридорами польських вишів і, судячи із заохочувальних ініціатив, які здійснюють польські навчальні заклади, кількість їх щораз зростає. Для України це означає черговий відтік найбільш перспективної частини суспільства — молоді, адже значна частка тих, хто поїхав (чи поїде) здобувати освіту закордон, навіть такий не-

далекій, як Польща, на Батьківщину навряд чи повернеться. Проте звинувачувати польську сторону в тому, що коштом українців вона намагається “залатати” наслідки своєї демографічної кризи, навряд чи можна. Теперішній стан вищої освіти в Україні не задовольняє багатьох. В освіті теж діють ринкові закони і якщо якийсь товар (в цьому випадку освіту) можна купити дешевше або ж, заплативши ті самі гроші, отримати якісніший продукт (подвійний диплом, комфортні умови для навчання, досвід студентських обмінів чи стажування в іноземних фірмах), то “навіщо переплачувати”? З іншого боку, цей факт має величезне позитивне значення. Вливаючись у широкі ріки європейського студентства, українська молодь активно переймає європейські цінності та стандарти життя, не теоретично, а реально долучається “до Європи”, зокрема, у її польському варіанті.

Примітки:

¹ Кордон М.В. Українська та зарубіжна культура: Курс лекцій. – К., 2007. – С. 315-316.

² Там само.

³ <http://www.cedos.org.ua/uk/osvita/kilkist-studentiv-ukraintsiv-za-kordonom>

⁴ Там само.

⁵ Кількість студентів на початок 2014/15 навчального року [Режим доступу:] <http://uafrontier.com/kilkist-studentiv-na-pochatok-2014-2015-navchalnogo-roku/>

⁶ <http://www.cedos.org.ua/uk/osvita/kilkist-studentiv-ukraintsiv-za-kordonom>

⁷ Висловлюю подяку Едиті Яницькій, працівникові навчального відділу Краківського економічного університету за надання необхідної інформації.

⁸ Свідчать про це хоча б розміщені на Інтернет-сторінці цього навчального закладу рекламні та інформаційні матеріали українською та російською мовами, див.: <http://nowa.uek.krakow.pl/>

⁹ Висловлюю подяку за надання необхідної інформації працівникам Ягеллонського університету: керівникові відділу з питань вступу Тадеушу Дембовському та працівникові відділу обслуговування іноземних студентів Катажині Бирській.

¹⁰ *Bezprecedensowy wzrost liczby studentów zagranicznych w Polsce.* http://www.perspektywy.pl/portal/index.php?option=com_content&view=article&id=1572:bezprecedensowy-wzrost-liczby-studentow-zagranicznych-w-polsce&catid=24&Itemid=119

¹¹ <http://mscukr.kozminski.edu.pl/>

¹² Uniwersytet Śląski z ofertą dla uczniów i studentów na Ukrainie <http://naukawpolsce.pap.pl/aktualnosci/news,394804,uniwersytet-slaski-z-oferta-dla-uczniow-i-studentow-na-ukrainie.html>

¹³ Сумарний показник народжуваності (анг.: Total Fertility Rate - TFR) – це найбільш точний показник рівня народжуваності, він характеризує кількість народжених дітей, що припадає на одну жінку дітородного віку (15–49 років). Прийнято вважати, що для простого заміщення поколінь він має становити 2,10 – 2,15. За матеріалами Вікіпедії: http://pl.wikipedia.org/wiki/Wsp%C3%B3%C5%82czynnik_dzietno%C5%9Bci

¹⁴ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2127rank.html>. Зауважимо, що Україна із показником 1,30 у цьому рейтингу посідає ще нижче, 215 місце.

¹⁵ *Liczba uczniów w Polsce systematycznie maleje* [Режим доступу:] <http://www.wykop.pl/link/1382213/liczba-uczniow-w-polsce-systematycznie-maleje/>

¹⁶ *11u Polaków naprawdę pracuje za granicą?* [Режим доступу:] <http://www.forbes.pl/ilu-polakow-naprawde-pracuje-za-granica-artykuly,187046,1,1.html>

¹⁷ <http://admission.us.edu.pl/georgian>

¹⁸ <http://www.uek.edu.pl/>, <http://www.ue.wroc.pl/>

¹⁹ <http://www.studyinpoland.pl/ua/index.php/2012-04-17-09-06-32>

²⁰ Так, на останній Міжнародній виставці "Освіта та кар'єра – 2015" та "Освіта за кордоном", що відбулася 16-18 квітня 2015 року, на стенді проекту «Study in Poland» було представлено 15 вишів, зацікавлені могли отримати загальну інформацію про навчання у Польщі чи більш детальну про умову вступу та навчання у котромусь із них. Див.: http://edu-abroad.com.ua/erelik_uchasnikiv_ua.html.

²¹ <http://study-in-wroclaw.pl/>

²² <http://study-in-wroclaw.pl/ua/-teraz-wroclaw/>

²³ Так, 9-10 квітня 2013 року така зустріч відбулася у Хмельницькому та Вінниці, див.: <http://study-in-wroclaw.pl/2013/04/10/prezentacje-teraz-wroclaw-w-chmielnickim-i-winnicy-pierwsze-relacje/>

²⁴ Див.: <http://kandydaci.wsiz.rzeszow.pl/ua/uniwersytet/przedstawiciele>

²⁵ Наприклад, у Вищій школі бізнесу у Новому Сончі магістерське навчання за спеціальністю «управління фінансами» поряд із польською, англійською, можна пройти також російською мовою: <http://www.wsb-nlu.edu.pl/pl/studia/management-ru.html>

²⁶ Наприклад, спеціальності, яким віддають перевагу українські студенти, що навчаються в Ягеллонському університеті, – управління (різні спеціальності), економіка, міжнародні стосунки, європейські студії, право, державне управління, а також іноземні філології (різні мови).